

OUDE RIJKSWERF GEBOUW 52

Den Helder

Kamphuis, bureau voor bouwhistorie
Bureau voor bouwhistorisch onderzoek, J.A. van der Hoeve

In opdracht van:
Gemeente Den Helder

Oude Rijkswerf: Gebouw 52

te Den Helder

Delft, december 1997

Onderzoekperiode: september 1997

Uitvoering:

Kamphuis, bureau voor bouwhistorie

Oude Delft 224

2611 HJ Delft

Bureau voor bouwhistorisch onderzoek, J.A. van der Hoeve

Acaciastraat 12 bis A

3551 BG Utrecht

In opdracht van:

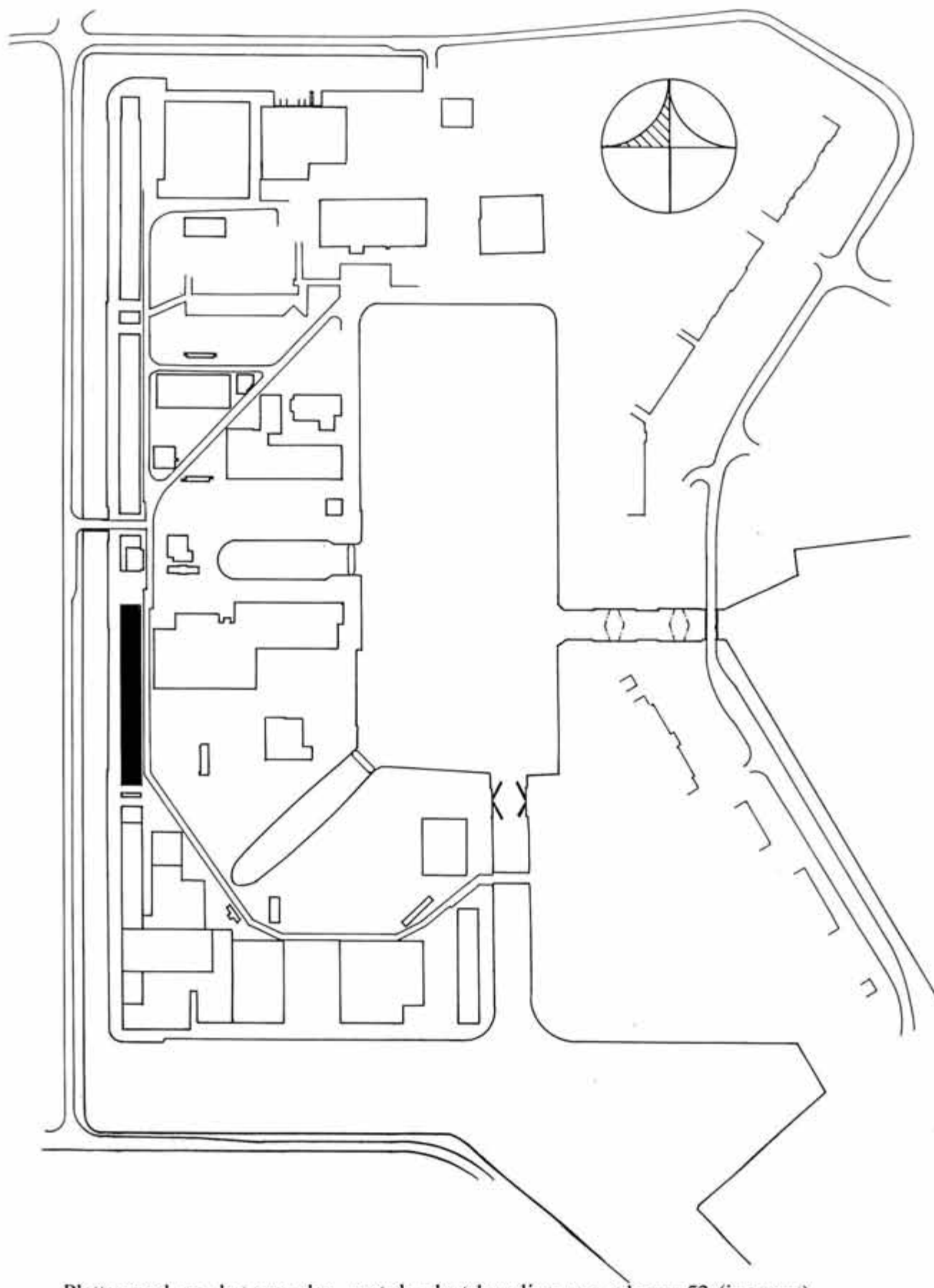
Gemeente Den Helder

Dienst Stadsontwikkeling & Beheer

Sportlaan 62

1782 ND Den Helder

© Copyright. Niets uit dit rapport mag gekopieerd of overgenomen worden zonder schriftelijke toestemming van de Gemeente Den Helder of van de auteur(s).

Plattegrond van het complex, met de plaatsbepaling van gebouw 52 (in zwart).

VOORWOORD

De "Oude Rijkswerf" te Den Helder is een scheepreparatiewerf van de Marine, die in eerste aanleg dateert uit het begin van de 19de eeuw. In de loop der tijd hebben talloze uitbreidingen en aanpassingen plaatsgevonden, waardoor er nu een veelheid aan gebouwen uit zeer verschillende perioden op het terrein staat.

Omdat de Marine recent een nieuwe werf in gebruik genomen heeft, zijn de gebouwen op de "Oude Rijkswerf" leeg komen te staan. Het ligt nu in de bedoeling om een groot deel van het terrein en de gebouwen af te stoten aan de Gemeente Den Helder.

Op het moment dat de Gemeente het terrein en de bebouwing over zal nemen, staan er grotere plannen op stapel. Deze plannen behelzen onder meer sloop van een aantal gebouwen en het plaatsen van nieuwbouw. Om een verantwoorde afweging tussen sloop en behoud te kunnen maken, hebben Burgemeester & Wethouders van de Gemeente Den Helder aan *Kamphuis, bureau voor bouwhistorie* te Delft en *bureau voor bouwhistorisch onderzoek, J.A. van der Hoeve* te Utrecht opdracht gegeven tot een bouwhistorische verkenning. Deze opdracht behelst eveneens een viertal gebouwen op het terrein van de Koninklijke Marine, een gedeelte van de Rijkswerf dat niet zal worden afgestoten.

Voor deze bouwhistorische verkenning heeft een archiefonderzoek plaatsgevonden in het archief van de Rijkswerf, de Gemeentelijk archieven en de Rijksarchieven. Gezien de enorme hoeveelheid beschikbaar materiaal en de formulering van de opdracht was het niet mogelijk en lag het niet in de bedoeling om een uitputtend onderzoek te verrichten. Niettemin zijn de voornaamste bestekken, tekeningen en foto's bij het archiefonderzoek gevonden, mede dankzij de niet aflatende hulp van M. Bakker. Ook zijn wij veel dank verschuldigd aan het Instituut voor Maritieme Historie in Den Haag. Het archiefmateriaal dat in het Centrale Archief Selectiedienst (CAS) te Winschoten berust, zal op een later moment naar het Archief Rijkswerf of het Algemeen Rijksarchief (ARA) te Den Haag verhuizen. Inventarisnummers van deze stukken zijn dientengevolge niet beschikbaar.

Het archiefwerk is verricht door drs E. Vink. De verkenningen van de gebouwen, de analyse van de bouwgeschiedenis aan de hand van de archivalia en de bouwkundige kenmerken van de gebouwen ("bouwsporen") is geschied door drs K. Emmens, M. Enderman, S.B. Frieling, ir J.A. van der Hoeve, ir K. Holstein, ir J. Kamphuis, ir E. Orsel, ir H. Vlaardingerbroek en ir L. Wevers. Zij zijn ook verantwoordelijk voor de rapportage en de samenstelling van de rapporten.

Het onderhavige rapport van gebouw 52 is gemaakt door ir H. Vlaardingerbroek en ir L. Wevers. Zonder nadere vermelding zijn de afbeeldingen, zowel foto's als tekeningen, afkomstig van *Kamphuis, bureau voor bouwhistorie* of van *bureau voor bouwhistorisch onderzoek, J.A. van der Hoeve*.

J.A. van der Hoeve & J. Kamphuis.
Delft, december 1997

BOUWGESCHIEDENIS

Gebouw 52 behoort tot de oorspronkelijke opzet van de Oude Rijkswerf zoals die in de eerste helft van de negentiende eeuw tot stand kwam. De gebouwen 1, 28, 29, 47, 52 en 60 vormden het westelijke front van het terrein, met een afwisseling van langgerekte en smallere gebouwen.

Het langgerekte gebouw 52 dateert uit 1824 en behoort tot de hoofdropzet van de Rijkswerf. In het gebouw waren van meet af aan uiteenlopende functies op het gebied van metaalbewerking ondergebracht. Het bevatte aanvankelijk een spijkermagazijn, een magazijn voor ruw gemaakt ijzer, koper, blik, lood, een smederij, een koper- en blikslagerswinkel, een loodgieterswinkel en tenslotte een bierhok.¹⁾

In 1865 werd een ketelgebouw met ijzeren schoorsteen bij de smederij gebouwd. Dit gebouwtje werd volgens een bewaard gebleven tekening opgericht tussen de sloof van de beschoeiing en de westelijke zijmuur van de smederij, aan de noordzijde van dit gebouw. De twee stoomketels van 28 pk die hier geplaatst werden, afkomstig van dokwerken, kwamen ten dienste van de stookkamer van de smederij.²⁾ De tekeningen uit 1870 laten deze situatie goed zien (afb. 1). Van noord naar zuid zijn aangegeven de indeling van de "IJzermagazijnen", de kleine "Loodgieterswerkplaats", de smederij en metaalbewerkingsplaatsen in de twee grote centrale ruimten en het "Magazijn van Kramerijen"³⁾ geheel aan de zuidzijde. In totaal waren er achttien smidsvuren met aparte rookafvoeren in de twee centrale ruimten van de smederij ondergebracht. Hierdoor waren er evenzoveel schoorstenen op het dak aangebracht (zie ook afb. 7). Tot de kleinere wijzigingen behoort de vernieuwing van de vijf smidsvuren in de smederij. Deze vernieuwing vond in 1885 plaats.⁴⁾

Na de Tweede Wereldoorlog werden de meest ingrijpende verbouwingen uitgevoerd. Bij de verbouwing van 1949 werd in de gevels een aantal vensters toegevoegd, die in uitvoering en detaillering verwant zijn aan de oorspronkelijke vensters (afb. 16 en 17). Het vervangen van de houten onderslagbalken en de bijbehorende standvinken vond ook in 1949 plaats (afb. 24 en 25). Hierbij werden vrijwel alle onderslagbalken werden vervangen door ijzeren balken (INP 280 liggers), elk ondersteund door twee stalen kolommen.⁵⁾ Bij de verbouwing werden nog twee tussenmuren en een muur ter afsluiting van de compressorruimte verwijderd.

De laatste grote verbouwing vond plaats in 1958 (afb. 2-4). Toen werd de zolder gesloopt en vervangen door een nieuwe verdieping met een flauw dak, waarin de kantine werd ondergebracht. De oude smederij, het ex-magazijn voor kramerijen en de bergplaats electro-monteurs op de begane grond werden verbouwd tot een schilderswerkplaats en werkvoorraad bankwerkers.

1) ARW, bestekken, 1824, Bestek en voorwaarden voor gebouw nr. 19, RANH, Archief van de onderdirecteur der Marine, ingekomen stukken, 21: 1824, Extract etc., 10 maart 1824 en 22, 1824, Extract etc., 25 april 1824.

2) ARA, Gewoon Verbaal-archief van het ministerie van Marine, Indices, 4007: 1865, en Verbalen, 2380: 1865, 4 dec. nr. 3.

3) Kramerijen: huishoudelijke artikelen.

4) ARA, Gewoon Verbaal-archief van het ministerie van Marine, Indices, 4067: 1885.

5) In het bestek uit 1949 wordt echter slechts melding gemaakt van 22 balken, maar uit de tekeningen van de bestaande toestand in 1958 blijkt dat alle balken vervangen waren. (ARW, bestekken 1949)

De bar aan de zuidzijde werd in de jaren 1968-69 gewijzigd. In 1982 vond nog een kleine modernisering plaats door de plaatsing van een lift tegen de stalen buitentrap van de zuidelijke kopgevel.

BESCHRIJVING:

Het langwerpige gebouw (formaat: 132 x 14,4 meter) bestaat uit twee bouwlagen en een flauwe schildkap (afb. 8 en 9).

De gevels van de begane grond zijn uit baksteen opgetrokken, gemetseld in kruisverband (afb. 11). De plint is afgewerkt met hardstenen platen. De gevels van de eerste verdieping bestaan uit een lichte opbouw van hout- en glas.

De onderbouw uit 1824 is voorzien van regelmatig geplaatste rondboogvensters en -deuren (afb. 6). De deuren zijn verbijzonderd door de hardstenen geblokte omlijstingen (afb. 20). De voorgevel of oostgevel kende een oorspronkelijk symmetrische indeling (afb. 5), die door latere wijzigingen aan de midden- en noordzijde thans sterk is gewijzigd. De achtergevel of westgevel kende oorspronkelijk slechts één deur in het midden van de gevel met aan weerszijden negen vensters (afb. 5). Ook hier is door de plaatsing van extra vensters en deuren een gewijzigd gevelbeeld ontstaan (afb. 6). De noordgevel bezit slechts twee vensters, terwijl de zuidvleugel thans één deur en één venster bezit. Oorspronkelijk bevatte de zuidgevel twee deuren. Zowel de oorspronkelijke als de gewijzigde en toegevoegde vensters zijn voorzien van anderhalfsteens ontlastingsbogen met diamantkopvormige hardstenen sluitstenen en van hardstenen onderdorpels. Er zijn drie typen te onderscheiden, die worden toegelicht bij de afbeeldingen 12-19.

De verdieping is een houten opbouw met vensters over de gehele lengte van het gebouw (afb. 8 en 9).

In het midden van de westgevel en op de kopgevels van het gebouw zijn dubbele stalen trappen met tussenbordessen aangebracht om de twee kantine-ruimten van de eerste verdieping te ontsluiten (afb. 9). Boven de toegangsdeuren ter plaatse van de trappen zijn stalen luifels aangebracht. De lift tegen de zuidgevel dateert uit 1982 (afb. 10). De flauwe schildkap is afgewerkt met mastiek en wordt verlevendigd door een zevental vierkante ventilatiekappen.

De indeling van de begane grond dateert uit 1958 (afb. 24 en 25). Slechts één dwarsmuur aan de noordzijde en twee dwarsmuren aan de zuidzijde zijn ouder. De constructie met stalen liggers op HE160 kolommen dateert van de verbouwing uit 1949. De verdiepingsvloer (1958) bestaat uit een holle baksteenvloer (NEHOBO). Het middelste deel van de begane grond bevat twee grote ruimten, waartussen een gang met waslokalen (afb. 26). In de noordelijke ruimte (13 x 18 m) is een kantoor-tje (6,5 x 6,5 m) afgezonderd. De zuidelijke ruimte meet 24 x 13 meter. Het bevat kantoor-tjes van 6 meter diep. Tussen de beide hoofdruimten is aan de oostzijde een 28 meter lange gang. Hierlangs zijn diverse wasruimten en kantoor-tjes gesitueerd.

De eerste verdieping herbergt thans twee kantines, die in 1958 zijn aangebracht (afb. 2-4). De dakconstructie bestaat uit gelamineerde kniespanen (9,5 x 24-38 cm), die het gordingendak dragen (afb. 27). Op de kop van het gebouw bevinden zich vier halve kniespanen. Het interieur is in de zeventiger jaren gemoderniseerd.

WAARDERING**1) Stedebouwkundige waarde:**

Gebouw 52 heeft een grote stedebouwkundige waarde, omdat het deel uitmaakt van de westelijke begrenzing van de Oude Rijkswerf met de vroeg 19de eeuwse gebouwen 1, 28, 29, 47, 52 en 60.

2) Architectuur- en bouwhistorische waarde:

De gevels van de begane grond zijn uitgevoerd in een sobere, neo-klassicistische "rundbogenstil", die karakteristiek is voor de vroeg 19de-eeuwse gebouwen op de Oude Rijkswerf. Bij alle latere wijzigingen heeft men de bestaande stijlkenmerken gehandhaafd en gekopieerd. Deze opzet is van architectuur-historisch belang. Een aantal vensters bevat nog oorspronkelijke elementen.

De verhoging uit 1958 moet als verstoring worden aangemerkt, vanwege de afwijkende goot- en nokhoogte ten opzichte van de overige gebouwen van het westfront.

3) Historische waarde:

Het gebouw heeft historische waarde, omdat het bij de oorspronkelijke opzet van de Oude Rijkswerf behoort.

4) Gaafheid:

Ondanks de veel wijzigingen en de verhoging zijn de gevels min of meer als gaaf te kwalificeren.

De gevels en de vensters en deuren van gebouw 1 zijn (afgezien van de opbouw uit 1958) van groot monumentaal belang.

ADVIES:

- Gebouw 52 als bouwmasa integraal behouden; de verdieping verwijderen en een kap met dakkapellen realiseren als bij Gebouw 29.
- Gevels restaureren, waarbij storende elementen en detonerende vensterindelingen worden verwijderd.

BIJLAGE I**Bronnenmateriaal.****• ARW, bestekken, 1949:**

Bestek: het vervangen van houten onderslagbalken door ijzeren balken met kolommen, het herstellen van metselwerk en het maken van een nieuwe vloer met bijkomende werken in de smederij.

Vervangen worden 22 houten moerbinten met houten stutten, schoren, ankers etc., evenals de 13 aanwezige ijzeren kolommen op betonnen voeting, kapspanten en het drijfwerk met motoren dat thans in de houten moerbinten en muren verbonden is. Er worden ijzeren balken ingebracht, voorzien van dito kolommen op betonnen voetblokken.

Verder worden verwijderd: twee tussenmuren en één muur ter afsluiting van de compressorruimte (ook in dienstjaar 1950).

• ARW, bestekken, 1958:

*Bestek: het verbouwen van de oude smederij en ex-magazijn voor kramen en bergplaats electro-monteurs tot werkvoorraad bankwerkers en schilderswerkplaats met daarboven de nieuwe kantine.
(bestek zelf niet aanwezig)*

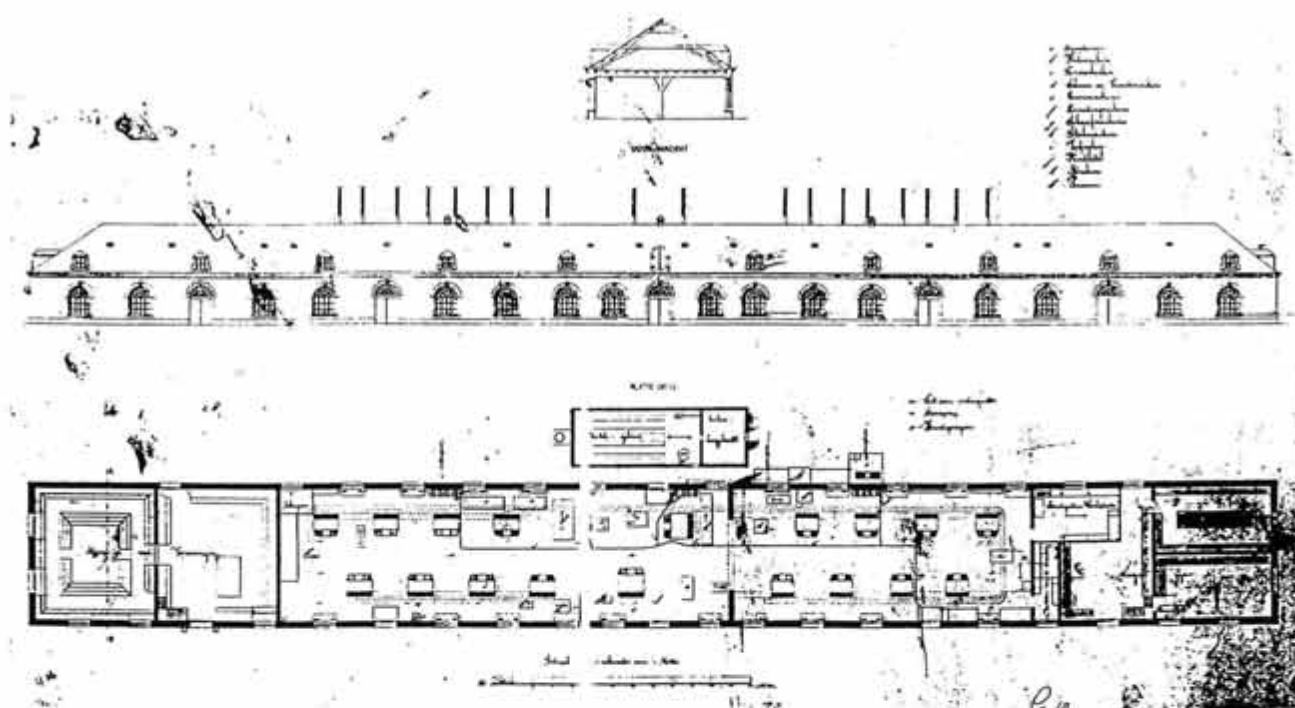
Bestek: het vernieuwen van de kap en het inrichten van een verdieping tot kantineruimte, van gebouw 52.

I.v.m. de aanbesteding op 21 okt. 1958. Geen technische gegevens.

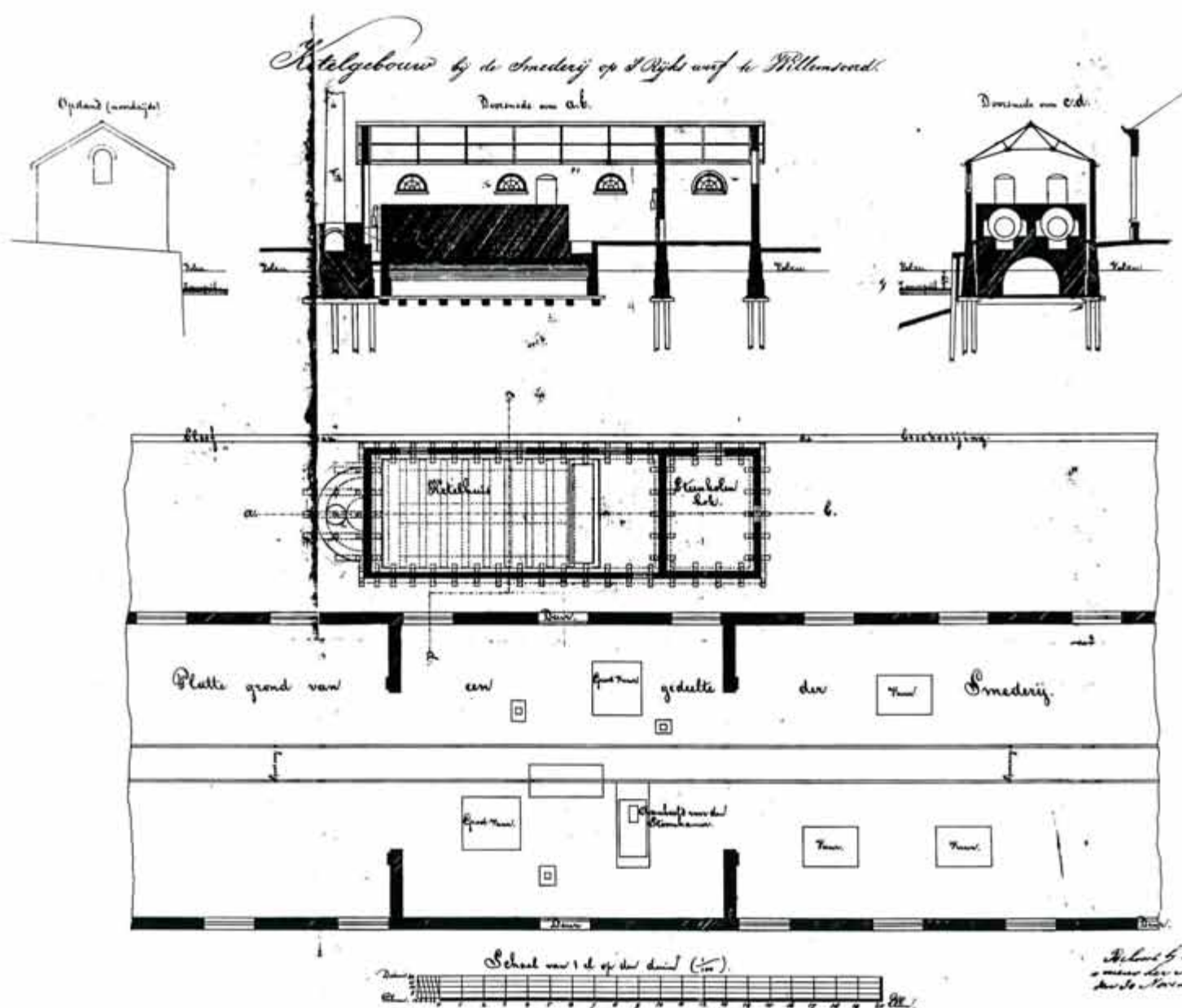
Zie voor de bijbehorende bestektekening:

Archief Bestuursdienst Den Helder 4004 II.

• Tekening: CAS 74, tekening circa 1880.

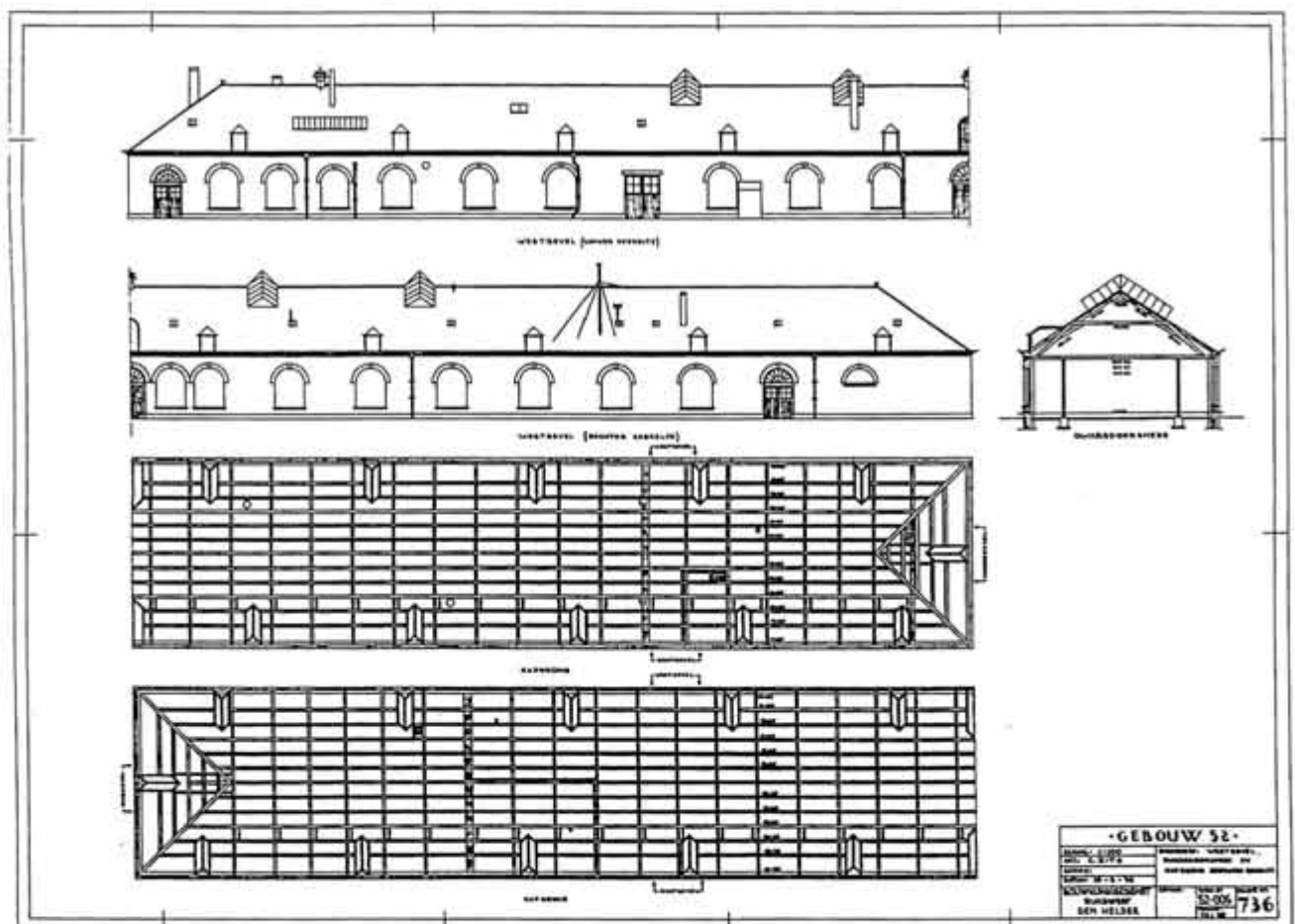
Afb. 1 Doorsnede, plattegrond- en geveltekening uit 1870. Van noord (rechts) naar zuid (links) zijn aangegeven de indeling van de "Ijzermagazijnen", de kleine "Loodgieterswerkplaats", de smederij en metaalbewerkingsplaatsen in de twee grote centrale ruimten en het "Magazijn van Kramerijen" geheel aan de zuidzijde. In totaal waren er achttien smidsvuren met aparte rookafvoeren in de twee centrale ruimten van de smederij ondergebracht. Hiervoor waren er evenzoveel schoorstenen op het dak aangebracht. (Herkomst: CAS, Winschoten, nr. 78)

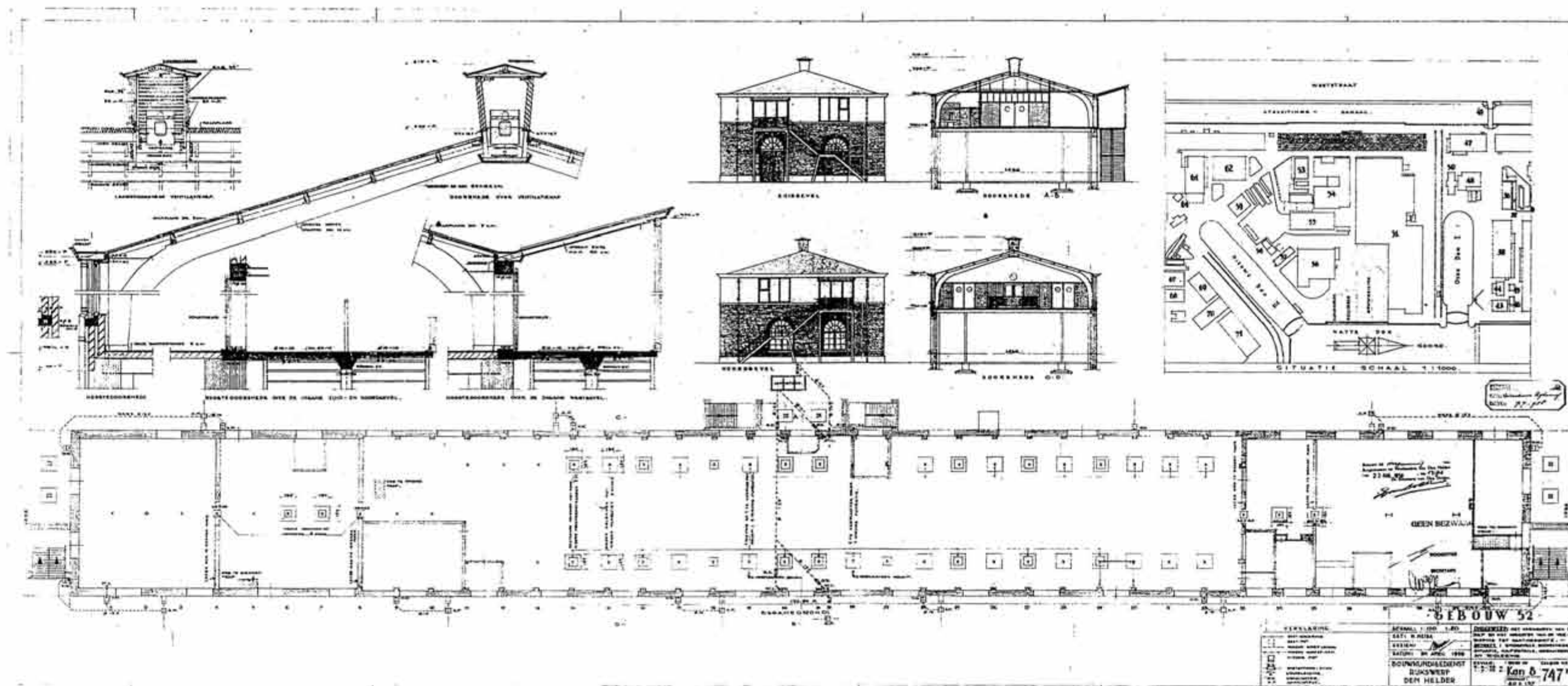
Afb.1A Bouwtekening van het ketelgebouw aan gebouw 52, daterend uit 30 november 1865. Het gebouw was voorzien van polonceau-spanten. In de 20ste eeuw, na 1939 (zie afb. 7), is het gebouw weer afgebroken. (Herkomst: ARA, Gewoon Verbaal Archief van het Ministerie van Marine, Verbalen 2380, 1865, 4 dec. nr. 3)

Afb. 2 Bestektekening van de verbouwing uit 1958, bestaande toestand van de oostgevel (linker en rechter gedeelte) en plattegrond van de begane grond (linker en rechter gedeelte). Op dat moment was er nog slechts één oorspronkelijke standvinkconstructie behouden gebleven. Alle andere balken waren reeds in staal vernieuwd. (Herkomst: Gemeente Den Helder, Archief Bouwen en Wonen, nr. 730)

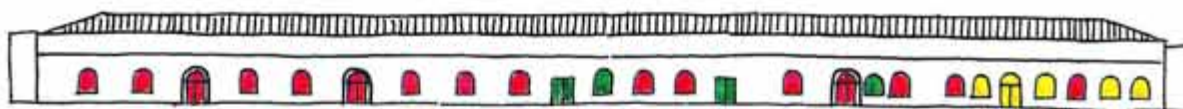
Afb. 3 Bestektekening van de verbouwing uit 1958, bestaande toestand van de westgevel (linker en rechter gedeelte) en plattegrond van de kap (linker en rechter gedeelte). (Herkomst: Gemeente Den Helder, Archief Bouwen en Wonen, nr. 736)

Afb. 4 Bestektekening van de verbouwing uit 1958. De belangrijkste wijziging betrof de sloop van het oude dak en de opbouw van de kantine en de constructie van de kniespanen. (Gemeente Den Helder, Archief Bestuursdienst, nr. 7476)

oostgevel: reconstructie

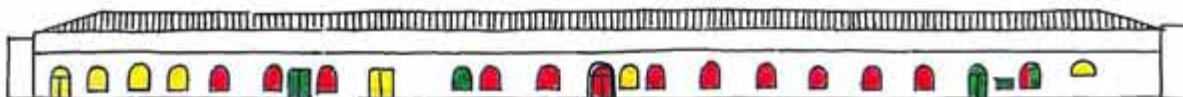
oostgevel: huidige toestand

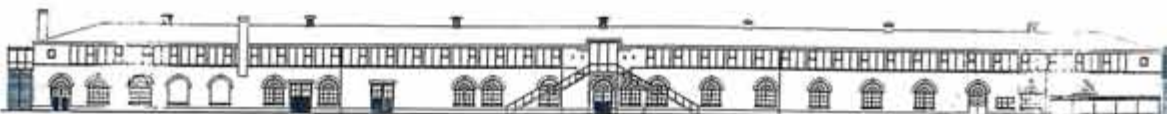
oostgevel: bouwtekening huidige toestand

westgevel: reconstructie

westgevel: huidige toestand

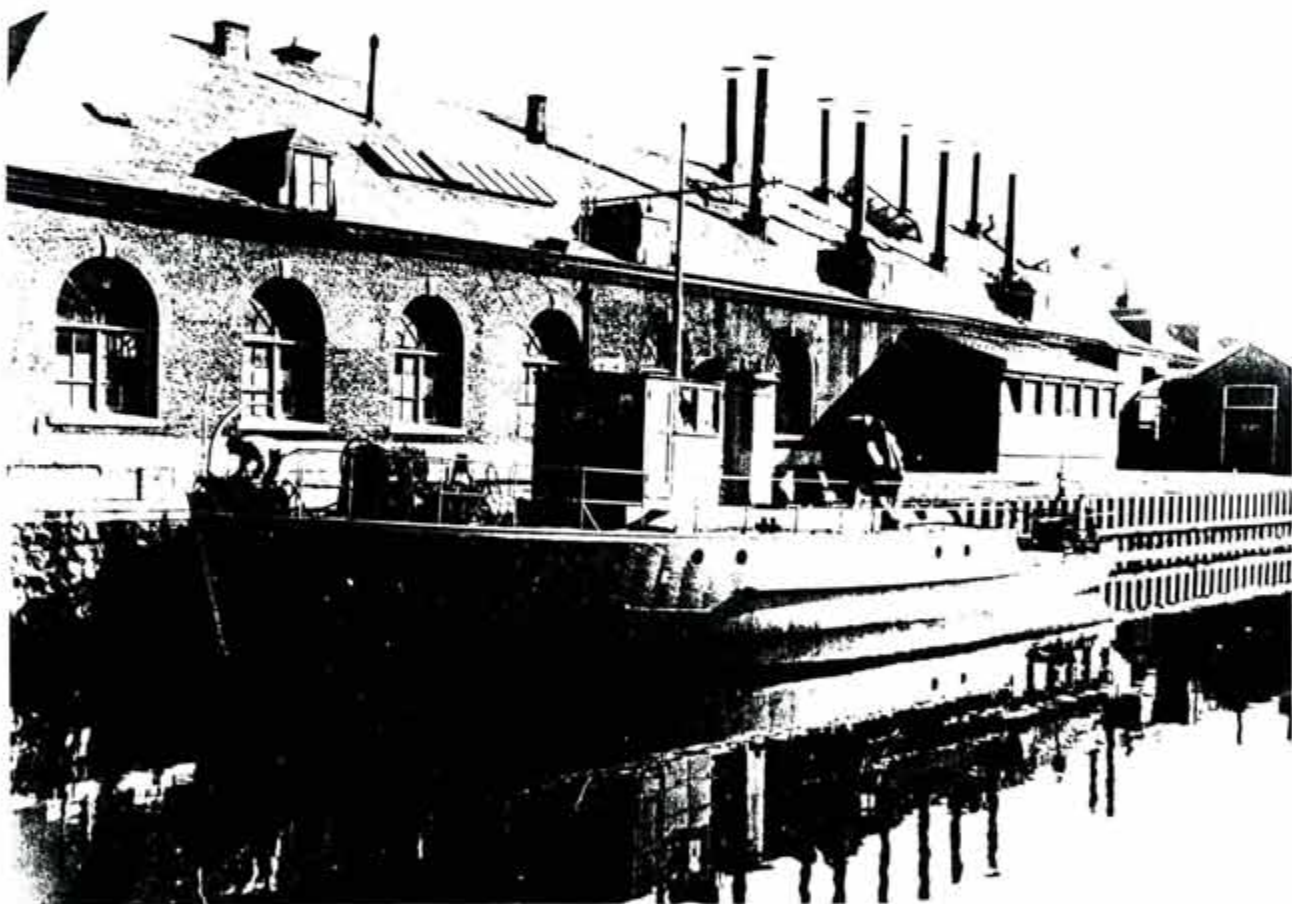
westgevel: bouwtekening huidige toestand

Afb. 5 en 6

Drie schema's van zowel de oostgevel (boven) als de westgevel (onder). De bovenste van de drie schema's is een reconstructie van de oorspronkelijke toestand, met in rood de vensters, in geel de deuren en in blauw de natuurstenen omlijsting van enkele deuren.

In het midden een schema van de huidige toestand, waarin aangegeven de behouden oorspronkelijke vensters- en deuropeningen (rood), de nieuwe uit 1949 (geel) en die uit 1958 (groen).

De onderste tekening is de bouwtekening van beide gevels met de huidige toestand, waarin op de oorspronkelijke begane grond in 1958 een verdieping is aangebracht. Die nieuwe verdieping is niet ingekleurd.

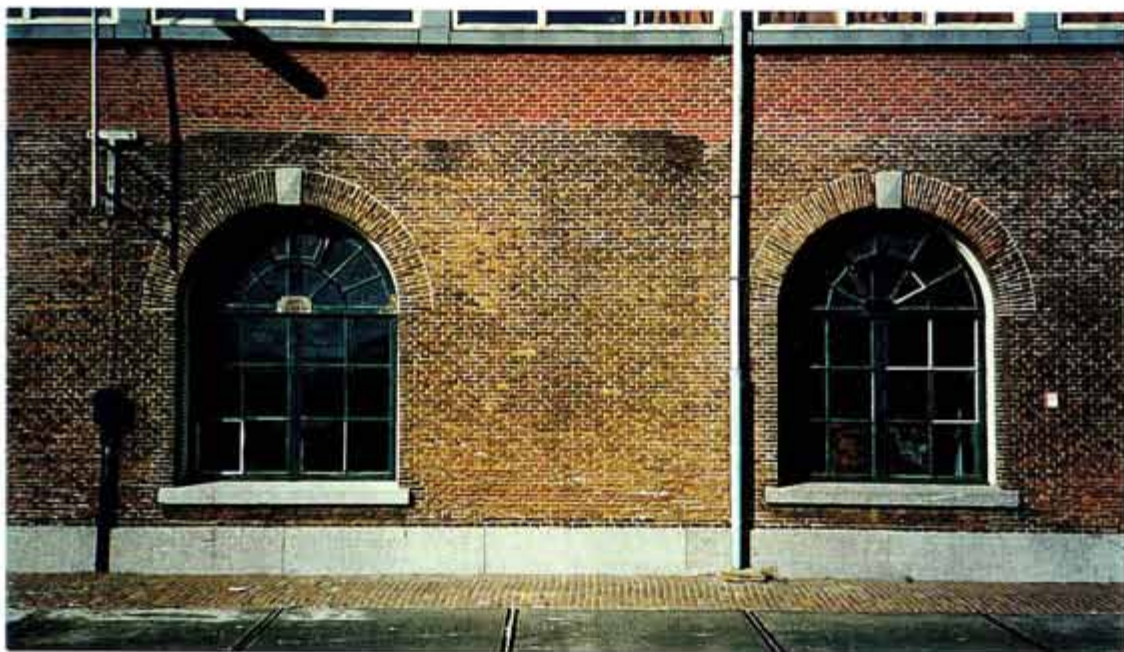
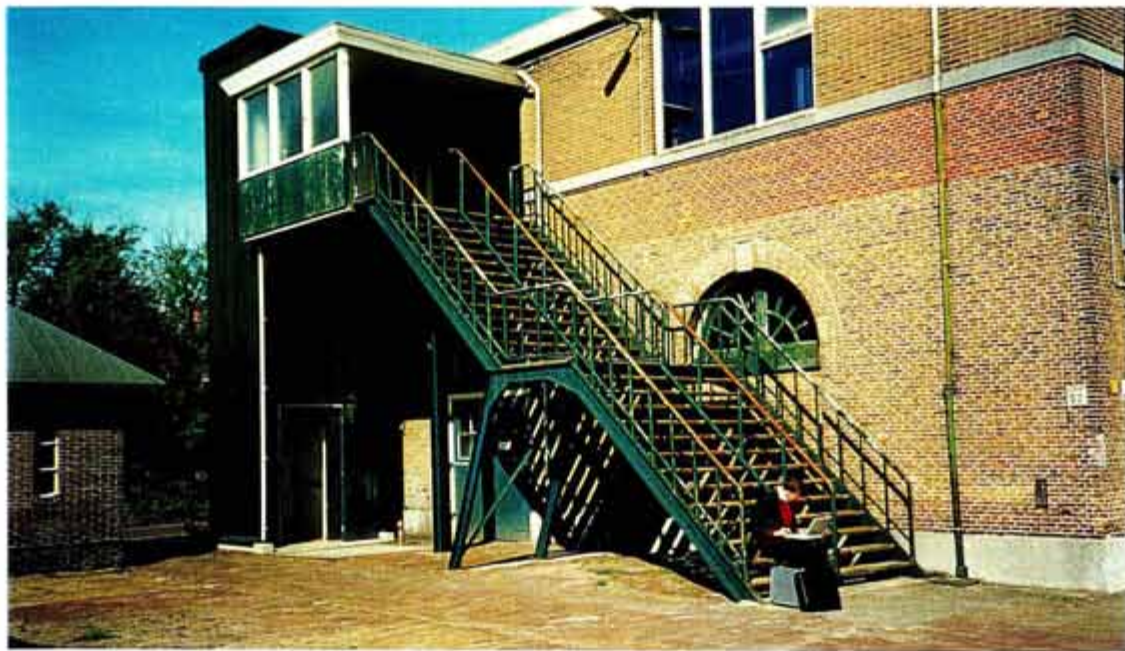

Afb. 7 Een opname van de westgevel van gebouw 52, uit 1939. Hierop is de oorspronkelijke kap zichtbaar, voordat in 1958 de huidige verdieping werd aangebracht (zie afb. 2 en 8). Ook is boven de rondbogen van de deuren en vensters het oorspronkelijke muurwerk zichtbaar, dat in 1949 is vervangen bij het vervangen van de oorspronkelijke houten balklaag door een stalen balklaag (vergelijk afb. 10). Tegen de westgevel bevinden zich enkele aanbouwen, waaronder het ketelgebouw (zie afb. 1A), die sindsdien zijn afgebroken. (Herkomst: Nederlands Scheepvaartmuseum, Amsterdam, 1994-7039, BMH 6435)

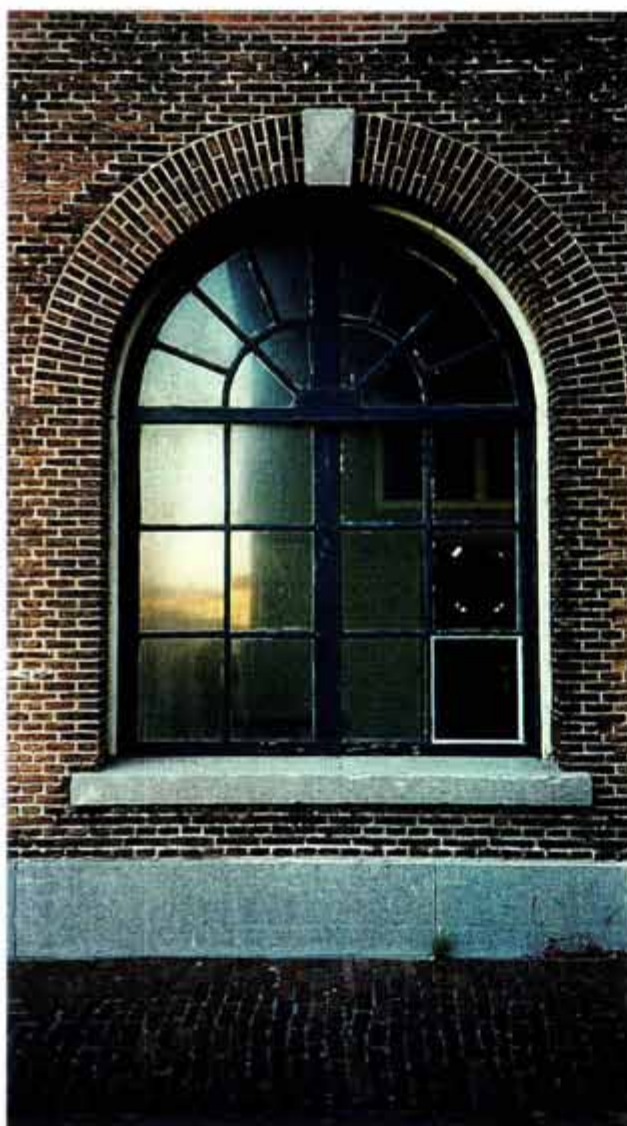
Afb. 8 (boven) Overzicht van het gebouw vanuit het zuidwesten. De begane grond dateert nog uit 1824, de verdieping uit 1958.

Afb. 9 (onder) Overzicht van het gebouw vanuit het zuidoosten.

Afb. 10 (boven) Trappen tegen de zuidelijke kopgevel, die zijn aangebracht ter ontsluiting van de kantine op de verdieping (1958). De lift achter de trappen werd in 1982 toegevoegd. Het vroeg 19de-eeuwse metselwerk boven de vensters en deuren van de begane grond is in 1949 vernieuwd als gevolg van de vervanging van de oorspronkelijke houten balklaag door een stalen balklaag. Boven de waterlijst bevindt zich het metselwerk dat in 1958 is aangebracht tijdens de bouw van de kantine.

Afb. 11 (onder) Detail van het metselwerk van de oostgevel. Duidelijk is de scheiding tussen het metselwerk van 1949 en de begane grond uit 1824 te zien (vergelijk afb. 10). Beide vensters op de begane grond zijn origineel, hoewel het bovenlicht van het rechter venster is vernieuwd.

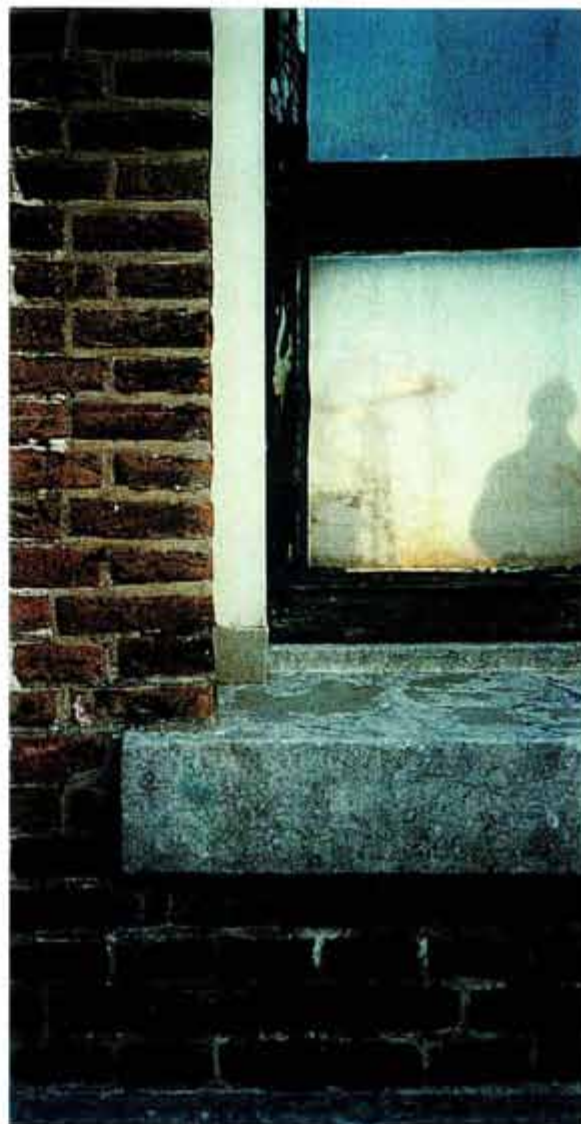
Afb. 12 (links) Venstertype 1 (1824). Het raam heeft oorspronkelijke dagkanten, een anderhalfsteens rollaag met een diamantkopvormige hardstenen sluitsteen en een hardstenen dorpel. Het kozijn valt vrijwel achter het metselwerk weg. De boog van het kozijn bestaat uit 3 schenkels.

Afb. 13 (rechts) Detail van de onderdorpel van venstertype 1 (1824). De hardstenen onderdorpel is precies drie baksteenlagen hoog en past perfect in het metselwerk.

Afb. 14 (boven) Detail van het bovenlicht van één van de oorspronkelijke vensters in de westgevel, gefotografeerd op een omloop op de begane grond. Het kozijn is uit vier gebogen delen samengesteld.

Afb. 15 (onder) Detail van het bovenlicht van één van de oorspronkelijke vensters in de westgevel. De gebogen delen van het kozijn zijn door middel van pen- en gatverbindingen samengesteld.

Afb. 16 (links) Venstertype 2 (1949). De hoofdvorm van het venster is gelijk aan het oorspronkelijke venster (afb. 12), maar de detaillering wijkt op een aantal punten af. Kenmerkend zijn de onregelmatigheden in het metselwerk: de meeste vensters uit deze periode zijn smaller dan de oorspronkelijke vensters, waardoor het begin van de halfronde bovenlichten iets hoger ligt dan het kalf. Het kozijn is breder dan het oorspronkelijke. In het onderste deel van het kozijn is een middenstijl toegepast. De zesruits ramen in het onderste deel van het kozijn zijn onderverdeeld in een vast vierruits deel en een tweeruits uitzerraam.

Afb. 17 (rechts) Detail van de onderdorpel van venstertype 2 (1949). De hardstenen onderdorpel is gecopieerd van venstertype 1 (zie afb. 13).

Afb. 18 (links) Venstertype 3 (1958). De hoofdvorm van het venster is gelijk aan het oorspronkelijke venster (afb. 12), maar de detaillering wijkt op een aantal punten af. Kenmerkend zijn de onregelmatigheden in het metselwerk, waarbij lichtrode handvormstenen zijn gebruikt. De sluitsteen in de anderhalfsteensrollaag en de onderdorpel zijn van beton.

Afb. 19 (rechts) Detail van de onderdorpel van venstertype 3 (1958). De betonnen onderdorpel is secundair in de gevel geplaatst.

Afb. 20 Uit de bouwtijd (1824) daterende hardstenen deuromlijsting in de oostgevel. Het kozijn, de deuren en het bovenlicht dateren mogelijk van een verbouwing uit de eerste helft van deze eeuw.

Afb. 21 Detail van het kalf bij de deuromlijsting in de oostgevel. Het zware houten kalf van de oorspronkelijke deur (1824) is in een inkassing van de hardstenen omlijsting opgenomen (vergelijk afb. 22).

Afb. 22 Detail van het kalf bij een gemoderniseerde deur, waarschijnlijk daterend uit 1949. In de hardstenen negge is de moet van het verwijderde oorspronkelijke kalf uit 1824 zichtbaar (vergelijk afb. 21).

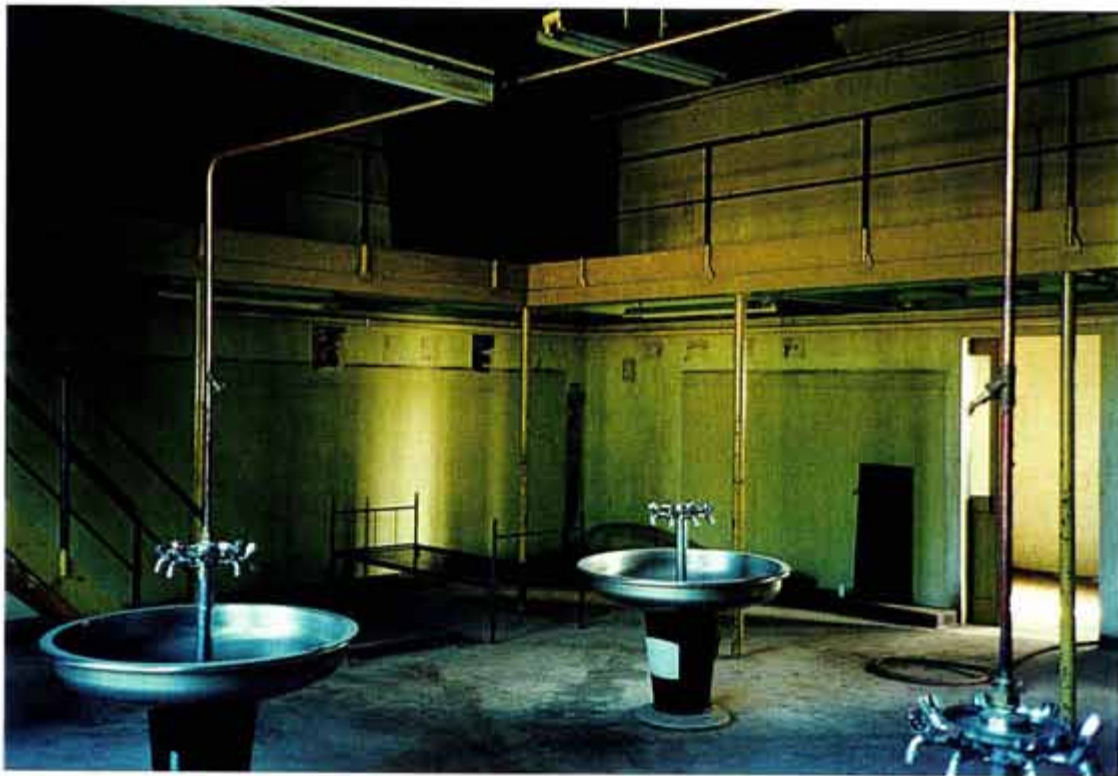

Afb. 23 Een nieuw ingebroken deur in de oostgevel, vermoedelijk uit 1949 daterend.

Afb. 24 (boven) Overzicht van de ruimte in het zuidelijke kopeinde van gebouw 52. In de omloop op de voorgrond zijn balken uit 1824 hergebruikt.

Afb. 25 (onder) Dezelfde ruimte, maar dan het noordelijke deel ervan. Duidelijk is de stalen draagstructuur uit 1949 waarneembaar. De holle baksteenvloer (NEHO-BO) werd bij de bouw van de kantines in 1958 gerealiseerd.

Afb. 26 (boven) De wasruimte in het midden van gebouw 52. Deze ruimte, met stalen ronde wasbakken en omloop, kwam tijdens de verbouwing van 1958 gereed.

Afb. 27 (onder) Overzicht van één van de twee kantines (1958) op de eerste verdieping. De gelamineerde kniespanten bepalen de ruimtelijke structuur. De interieurafwerking dateert uit de jaren zeventig.